

Marjetka Kulovec*

Slovenski znakovni jezik skozi čas *Slovenian sign language through time*

Izvleček

Prispevek orisuje zgodovinski razvoj znakovnega jezika v povezavi s poučevanjem gluhih v izobraževalnem procesu. Na Slovenskem sta učitelja Vid Rižnar in Valentin Stanič prva uporabljala znakovni jezik pri poučevanju gluhih otrok in komunikaciji z njimi. Tovrstno poučevanje je zamrlo takoj po sprejetju sklepa o prepovedi znakovnega jezika na zavodih za gluhe širom po Evropi. Zatem je obveljala predpostavka, češ da je znakovni jezik manjvreden oziroma nepravi jezik gluhih v primerjavi z govorjenim jezikom, kar je zaznamovalo celotno populacijo gluhih, zato sta razvoj in raba znakovnega jezika precej nazadovala. Toda kljub prepovedi in stigmatizaciji je skupnost gluhih še naprej vztrajala pri rabi znakovnega jezika, vendar obrobno. Znakovni jezik se ni več uveljavil kot prvi in uradni jezik gluhih, temveč je služil le kot sporazumevalno sredstvo. V nadaljevanju osvetljujemo razvoj slovenskega znakovnega jezika v izobraževanju gluhih in njegov pomen za skupnost gluhih. Še danes se porajajo pomisleki glede rabe tega jezika v javnem in zasebnem življenju gluhega posameznika, ki se prepoznava kot uporabnik znakovnega jezika, ne glede na uporabo govora s pomočjo slušnih pripomočkov. Menimo, da zgodovine rabe in razvoja znakovnega jezika ne poznamo dobro, slovenska javnost še vedno ni dovolj ozaveščena, da je uporaba znakovnega jezika zelo pomembna jezikovna pravica za gluhega slehernika kot del temeljnih človekovih pravic.

Abstract

The paper traces the historical development of sign language in relation to teaching the deaf in the educational process. The first people to have used sign language in teaching deaf children and communicating with them in Slovenia were the teachers Vid Rižnar and Valentin Stanič. However, such teaching died out immediately after the decision was taken to ban sign language in institutes for the deaf throughout Europe. This resulted in the predominance of the assumption that sign language is an "inferior" or "false" language of the deaf as compared to the spoken language, which marked an entire generation of the deaf and led to a significant decline in the extent of the development and use of sign language. Despite the prohibition and stigmatisation, the deaf community persisted in using sign language, although marginally. Sign language was no longer established as the first and official language of the deaf, serving only as a means of communication. The article goes on to examine the development of Slovenian sign language in the education of the deaf and its importance for the deaf community. Until now, there have been reservations about the use of this language in the public and private lives of deaf people who are identified as users of sign language regardless of their use of speech with the help of hearing aids. We believe that the history of use and the development of sign language have not been explored sufficiently and that the Slovenian public is not sufficiently aware of the use of sign language as a very important linguistic right for the deaf individual as part of fundamental human rights.

* Dr. Marjetka Kulovec, prof. surdopedagogike, Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, e-pošta: marjetka.kulovec@zgnl.si

Ključne besede: znakovni jezik, skupnost gluhih, izobraževanje gluhih, slovenski znakovni jezik, jezikovna pravica

Keywords: sign language, deaf community, education of the deaf, Slovenian sign language, language, linguistic right

Uvod

S pričujočim prispevkom orišemo zgodovinski razvoj in rabo znakovnega jezika (v nadaljevanju: ZJ) v vzgojno-izobraževalnem sistemu gluhih po svetu in pri nas v povezavi s skupnostjo gluhih. Iz zbranih zapisov je razvidno, da ZJ ves čas doživlja vzpone in padce pri vzgoji in izobraževanju gluhih, predvsem po sklepu o prepovedi uporabe ZJ iz leta 1880, ki so ga sprejeli učitelji gluhih na mednarodnem kongresu v Milanu, zaradi česar so gluhi posamezniki po končanem šolanju utrpeli hude posledice, ko so se želeli uveljaviti kot suverene in enakopravne osebe v družbi, kar je še danes mogoče čutiti tudi v skupnosti gluhih v Sloveniji.

Skupnost gluhih je nastala iz potrebe po povezovanju gluhih oseb. V njej uveljavljajo svoje človekove pravice, si zagotovijo osnovne življenjske potrebe in zaščito pred diskriminacijo v družbi kot kulturno-jezikovna manjšina. V skupnosti gluhi posamezniki komunicirajo v znakovnem jeziku kot prvem, naravnem jeziku ter izmenjujejo in prenašajo ponotranjene oblike, kot so izkušnje, tradicija, norme vedenja, vrednote, prepričanja in stališča, pogosto tudi prek endogamije,¹ na naslednje generacije. Skupnost gluhih se razvija in spreminja skozi daljša zgodovinska obdobja.²

Kaj je pravzaprav znakovni jezik? Gluhe in naglušne osebe vsakodnevno izražajo svoje misli, občutenja, potrebe, želje, svoja stališča, prepričanja, izkušnje in vrednote v ZJ, ki odraža sporočanje vrednosti informacij, namenjenih ljudem v okolju, v katerem živijo. To, kar so za glasovni jezik besede, so za znakovni jezik kretnje/znaki. Namesto sluha se naslonijo na vid, s katerim sprejemajo informacije o dogodkih v okolju. Namesto glasu za posredovanje najrazličnejših informacij uporabljajo roke, obrazno mimiko in telesno gibanje,³ ki jih izvajajo v vizualno-prostorski razsežnosti. Gluhi uporabniki ZJ oblikujejo znake z različnimi položaji prstov in dlani, z rokami, držo telesa, obrazno mimiko in s položajem glave kot nosilci pomena sporočila. Znaki, upodobljeni s prsti in dlanmi, se imenujejo kretnje, vse druge izražene znake na obrazu pa imenujemo mimika.⁴

1 Poroča med sebi enakimi v etnični skupini.

2 Marjetka Kulovec, *Analiza strategij tolmačenja znakovnega jezika v Sloveniji in njihovega vpliva na razumevanje*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2018, str. 10.

3 Marjetka Kulovec, Pomen znakovnega jezika v izobraževanju gluhih, *Iz sveta tišine: revija Zveze društev gluhih in naglušnih Slovenije*, 35, 2014, 11–12, str. 11.

4 Matic Pavlič, *Kako otrok z okvaro sluha usvoji jezik?*, Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, 2016, str. 28.

Znakovni jezik se izraža z gibanjem rok v prostoru, nekakšni navidezni škatli, ki sega od vrha glave do pasu v širini ramen, v katerem kretnje izražajo pomen z različno držo rok (prsti in dlani), z različnimi smermi gibanja in na različnih mestih na oziroma ob telesu.⁵

Z rabo ZJ si gluhi posamezniki gradijo jezikovno-kulturno identiteto v skupnosti gluhih znotraj večinske slišče skupnosti. Znakovni jeziki so jeziki, ki se naravno oblikujejo znotraj jezikovnih skupnosti. Pavlič⁶ opozarja, da ne obstaja univerzalni znakovni jezik, ki bi ga uporabljali vsi gluhi po svetu, temveč je le jezik, ki ga je razvila vsaka skupnost gluhih na določenem območju.

Kratek zgodovinski oris znakovnega jezika in njegovega poučevanja v izobraževanju gluhih

O nastanku ZJ ni veliko podatkov, najdemo pa skromne zapise, ki opišejo rabo in poučevanje ZJ v različnih zgodovinskih obdobjih. Eden prvih je naveden v Platonovem dialogu *Kratil*, v katerem spregovori njegov lik Sokrata. »/.../ Odgovori mi naslednje: če ne bi imeli ne glasu ne jezika, a bi hoteli drug drugemu stvari razkrivati, ali jih ne bi poskušali, kot zdaj mutci, označevati z rokami, z glavo in s preostalim telesom? /.../ Če bi po mojem mnenju hoteli razkriti nekaj, kar je zgoraj in lahko, bi pač vzdignili roko proti nebu, ker bi posnemali samo naravo (te) stvari; če pa bi (bi hoteli razkriti) to, kar je spodaj in težko, bi (spustili roko) k zemlji. In če bi radi razkrili konja, ki teče, ali kakšno drugo živo bitje, veš, da bi svoja telesa in drže naredili kar najbolj podobne njim. /.../ Mislim, da bi prišlo do razkritja nečesa s telesom, saj bi, kot je videti, telo posnemalo to, kar bi hotelo razkriti.«⁷

Menihi benediktinskega reda iz 11. stoletja so oblikovali pravila o vzdržnosti pri več načinih govorjenja po svetem Benediktu v meniškem življenju tako, da bodo molčali. Vendar so morali nekako komunicirati med seboj o osnovnih življenjskih potrebah, zato so v ta namen razvili znakovni jezik.⁸

Bonaventura iz cerkvenega kroga v Španiji si je domnevno izmislil znakovno sporazumevanje (znaki in prstna abeceda), ki ga je uporabljal pri komunikaciji z umirajočimi bolniki, ki niso mogli govoriti.⁹

5 Ljubica Podboršek, Katja Krajnc, *Naučimo se slovenski znakovni jezik 1*, Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, 2006, str. 23.

6 Pavlič 2016, str. 28.

7 Platon, *Kratil* 422e, 423a in 423b, prevedel Gorazd Kocijančič, 2009, str. 200.

8 Skomorochov, Dmitri in Anakhet al-Badawiyya, *Monastic Sign Language: Benedictine Communication in 11th Century England*, Canterbury: House Blackfeather, 1050, str. VI. in VIII.

9 Ljubica Podboršek in drugi, *Uvajanje znakovnega jezika v vzgojo, izobraževanje in usposabljanje slušno prizadetih v Sloveniji*, Ljubljana: Zavod za usposabljanje slušno in govorno prizadetih, 1990, str. 13.

Španski duhovnik Juan Pablo Bonet je prvi uporabil ročno abecedo, ki jo je leta 1620 opisal v knjigi **Reducion**. Gluhe je učil prek vida tako, da so ti najprej zapisovali črke, jih pokazali s prsti in izgovarjali, nazadnje pa še brali.¹⁰

Leta 1644 je angleški zdravnik dr. John Bulwer v svoji knjigi z naslovom **Naravni jezik rok** zapisal, da je roka naravno obdarjena in sposobna, da izraža občutja, misli, zaznave. Prav v tem letu je objavil še drugo knjigo o gestikulaciji (izražanje z gibi rok) **Hirologija ali umetnost s kretnjo za izražanje misli in želja**. Njegova teza, da je človek sposoben komunicirati z rokami brez artikulacije (izgovorjava, oblikovanje glasov z govorilnimi organi), je pomemben zgodovinski mejnik rabe ZJ kot prvega, naravnega jezika gluhih. V tem obdobju se je domnevno oblikovalo formalno učenje ZJ gluhih v Evropi.

V 18. stoletju je bil duhovnik Charles Michael de l'Épée prvi učitelj gluhih otrok, ki jih je poučeval na zavodu v Parizu, kjer je razvil sistem metodičnih znakov z dopolnjevanjem novih kretenj, ki jih je pridobil od svojih učencev. Obstoječe in nove kretnje je kombiniral še z Bonetovo ročno abecedo, po kateri so se gluhi učenci naučili pisati in brati v francoskem knjižnem jeziku s poudarkom na razumevanju. Menil je, da je *kretalni govor* materni jezik gluhih, tj. njihov prvi jezik. Napisal je tri knjige o poučevanju gluhih in slovar kretenj.¹¹ V prvi knjigi **Poučevanje gluhih in nemih s pomočjo metodičnih znakov** (1776) je opisal metodo poučevanja, v drugi **Prava metoda pouka gluhih in nemih** (1784) je predstavil znake s slovničnimi dodatki za tako imenovano gestikulacijsko izražanje. Zadnja tretja knjiga predstavlja **Slovar gluhonemih** (1889), v katerem je opisoval posamezne kretnje. To je bil prvi tako imenovani gestikulacijski slovar na svetu (slovar francoskega znakovnega jezika).¹²

l'Épéejev način poučevanja se je na začetku 19. stoletja bliskovito razširil po svetu. Eden izmed mnogih učiteljev gluhih, Američan Thomas Hopkins Gallaudet, se je tako navdušil nad l'Épéejevim načinom poučevanja gluhih in komunikacijo z njimi, da je po svojem enoletnem učenju v l'Épéejevi šoli za gluhe gluhega študenta Laurenta Clerca odpeljal v Združene države Amerike. Skupaj z njim je Gallaudet leta 1817 ustanovil prvo šolo za gluhe v Hartfordu, Connecticut, v ZDA, kjer se je razvil eden najbolje proučenih znakovnih jezikov na svetu, to je ameriški znakovni jezik (ASL – American Sign Language), ki je izviral iz starega l'Épéejevega francoskega znakovnega jezika (Old french sign language/La véritable manière d'instruire les sourds et muets). Vplivi tovrstnih dogodkov so se hitro širili po celem svetu, tako da so ustanavljali šole za gluhe na enem mestu z različnih posameznih območij, v katerih so omogočili standardizacijo kretenj in znakovnih jezikov, pri čemer so se ustvarili pogoji za evolucijo znakovnih jezikov.¹³

10 Bogo Jakopič, *Oris zgodovine vzgoje in izobraževanja gluhih v svetu*, Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, 1998, str. 13–14.

11 Podboršek in Krajnc 2006, str. 15 in Jakopič 1998, str. 17–18.

12 Podboršek idr. 1990, str. 13 in 14.

13 Ajda Pfifer, *Zgodnji dostop do znakovnega jezika in jezikovna kompetentnost gluhih otrok*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2016, str. 9.

Glede uporabe ZJ in poučevanja gluhih v tem jeziku je Erich Prunč¹⁴ na podlagi skromno zbranih podatkov domneval, da je slovenski duhovnik Vid Rižnar leta 1830 poučeval slovenske gluhe otroke po znakovni metodi v gluhonemnici¹⁵ v Gradcu. Rižnar se je izobraževal na dunajski šoli, kjer je spoznal znakovni jezik kot metodo poučevanja gluhih in je bil prvi, ki je izrazil, da so naravna kretnja, mimični jezik,¹⁶ pisani jezik in odčitavanje z ust¹⁷ osnovna sredstva sporazumevanja pri izobraževanju gluhih.

Na Slovenskem so leta 1840 odprli prvo šolo za gluhe otroke v Gorici, kjer so sprejemali gluhe otroke obeh spolov s slovenske Primorske. Tamkajšnji duhovnik Valentin Stanič jih je poučeval po znakovni metodi,¹⁸ učence z manjšo izgubo sluha pa po oralni metodi.¹⁹

Leta 1880 je prišlo do velikega preobrata pri poučevanju gluhih otrok v znakovnem jeziku. Goreči zagovorniki oralne metode so na kongresu učiteljev gluhih v Milanu soglasno sklenili, da se prepove uporaba ZJ v izobraževanju gluhih po Evropi in njenih kolonijah.²⁰ Tamkajšnji učitelj Alexander Graham Bell je namreč prepričal učitelje, da znakovni jezik in zavodi za gluhe ustvarjajo skupnost gluhih, kar predstavlja veliko nevarnost za večinsko družbo²¹ v smislu, da gluhi živijo le v svoji skupnosti, namesto da bi bili vključeni v večinsko družbo slišočih ljudi, kjer se ne morejo uveljavljati brez govora, zato se morajo prilagoditi le govornemu načinu komuniciranja s slišočimi osebami.²² To je pustilo daljnosežne posledice pri nadaljnjem izobraževanju gluhih, njihova izobrazbena raven je začela močno nazadovati v primerjavi s pridobljeno izobrazbo gluhih iz 18. stoletja, saj jim niso več omogočili šolanja v njihovem naravnem jeziku, tj. znakovnem jeziku, temveč le šolanje po oralni metodi. Znakovni jezik je bil preprosto ukinjen, in to brez soglasja gluhih učiteljev, ki so po sprejetju sklepa enostavno izginili iz šol za gluhe po Evropi. Edina skupina, ki jo je na kongresu vodil Thomas Gallaudet, je odločno nasprotovala sprejetemu sklepu in je predlagala mešano metodo poučevanja gluhih, in sicer znakovno in govorno metodo, ki pa ni bila potrjena.²³

14 Erich Prunč, Izobraževanje gluhih v Sloveniji, *Iz sveta tišine: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije*, 11, 1991, 1, str. 4.

15 Šola za gluhe otroke. V tedanjem času so to šolo imenovali gluhonemnica, ker so bili gluhi otroci obenem tudi nemi.

16 Pri sporazumevanju obrazna mimika vključuje čelo, obrvi, oči, lice in usta.

17 Odgledovanje – branje govora s premikajočih se ustnic.

18 Poučevanje v znakovnem jeziku.

19 Jakopič 1998, str. 19. Poučevanje po glasovno-govorni metodi, zasnovani po Heinickejevi metodi.

20 Podboršek, Krajnc 2006, str. 16.

21 Dušan Dvorščak, *Šolanje gluhih mladostnikov*, Ljubljana: Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2004, str. 14.

22 Kulovec 2018, str. 28.

23 <http://www.storiadeisordi.it/2012/10/23/il-congresso-di-milano-del-1880/> (pridobljeno: 29. 5. 2023).

Po sprejetju milanskega sklepa o prepovedi uporabe ZJ pri izobraževanju gluhih so odprli še drugo šolo za gluha dekleta, tokrat v Šmihelu pri Novem mestu leta 1886, v kateri je pouk potekal podobno kot v goriškem zavodu, vendar zgolj po takrat imenovani glasovno-jezični (jezikovni) metodi (učenje govora s poudarkom na pisanju).²⁴

Kljub prepovedi uporabe ZJ v šolah za gluhe po Evropi je učitelj Janez Koprivnik iz Maribora leta 1888 izdal knjigo z naslovom *Gluhomuteč*, v kateri je opisal znakovno izražanje gluhih, tako imenovano telegibno govorjenje. Menil je namreč, da je znakovno izražanje pomembno sporazumevalno sredstvo za gluhe. V delu je pojasnjeval, kaj so naravne in kaj umetne kretnje, njihove značilnosti in daktilologijo²⁵ ter Heineckejevo »čisto oralno metodo« postavljal kot nasprotje znakovnemu jeziku.²⁶

Zatem je zavladovalo stoletno mrtvilo na področju izobraževanja gluhih v znakovnem jeziku. Vendar so se v tem obdobju oblikovale nacionalne zveze gluhih odraslih, ki so se med seboj združile z namenom, da bi zaščitile pravico do uporabe znakovnega jezika pri izobraževanju gluhih otrok, saj so vedele, da večina gluhih otrok ne bo pridobila govorjenega jezika le po oralni metodi.²⁷

Na začetku 80. let 20. stoletja je Švedska kot prva država na svetu uradno priznala znakovni jezik kot prvi in samostojen jezik gluhih.²⁸ Po tem priznanju so se druge evropske države začele zgledovati po Švedski, med njimi tudi Slovenija.

Slovenski znakovni jezik

Slovenski znakovni jezik (v nadaljevanju: SZJ) je jezik jezikovne skupnosti uporabnikov znakovnega jezika (gluhih in slišočih) na območju Slovenije in je prepoznan kot uradni jezik skupnosti gluhih.²⁹ SZJ je kompleksen in živ jezik z visoko razvitim manualno-vizualnim načinom izražanja in pripada velikemu

²⁴ Prav tam.

²⁵ Antun Zimmermann 1986 v Kulovec, Marjetka, *Analiza komunikacije s kretnjami*, Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 1994, str. 35. Daktilologija (gr. Daktilos – prst) je sistem prevajanja govornega ali pisanega jezika v vizualno obliko z izvajanjem gibov in oblikovanjem prstov ene roke.

²⁶ Bojana Globačnik, *Stališča Slovencev do slovenskega znakovnega jezika*, Ljubljana: Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2001, str. 13. Izobraževanje gluhih v Sloveniji danes, *80 let organiziranega delovanja odraslih gluhih in naglušnih na Slovenskem* (ur. Aljoša Redžepovič in Matjaž Juhart), Ljubljana: 2011, str. 280.

²⁷ Podboršek, Krajnc 2006, str. 16.

²⁸ Kulovec 2018, str. 13.

²⁹ Pavlič 2016, str. 31.

številu znakovnih jezikov,³⁰ s katerim se sporazumevajo gluhi uporabniki znotraj skupnosti. Tovrstni jezik je samostojen jezik in enakovreden vsem drugim jezikom po svetu. Od slovenščine se razlikuje v vseh temeljnih jezikovnih prvinah: v besedišču, slovnici in pomenskosti,³¹ zato se ne uporablja hkrati z govorno slovenščino. SZJ v glavnem uporabljajo odrasli gluhi, slišечи otroci gluhih staršev in gluhi otroci.³²

Tudi SZJ je skozi zgodovino doživel pretese kot drugi znakovni jeziki po Evropi, zlasti po sprejetem sklepu o prepovedi uporabe ZJ v šolah za gluhe. Učitelji v nekdanji gluhonemnici in na zavodih za gluhe so poučevali gluhe otroke in mladostnike povsem po glasovno-jezični metodi s poudarkom na pisanju³³ oziroma po oralni metodi, pri čemer so jih stalno opominjali, da morajo vseskozi vaditi govor in pisanje brez uporabe kretenj. Vendar so dopuščali možnost uporabe naravnih kretenj³⁴ le v primeru pojasnjevanja, ponazoritve in boljšega razumevanja novih pojmov ter sporazumevanja v praktičnem smislu. Po drugi svetovni vojni je zavod s pomočjo donacij prejel avdio-akustične naprave za učenje govora in poslušanja, raba SZJ pri tovrstnem učenju je bila še vedno prepovedana. Gluhi oziroma naglušni otroci in mladostniki so uporabljali SZJ še naprej predvsem v neformalni komunikaciji v zavodih za gluhe, kjer so se družili s sebi enakimi, z učitelji so pa neposredno komunicirali le govorno, nikoli v SZJ. Za uporabnike SZJ je bil takšen način komunikacije vsekakor mukotrpen, saj so se vseskozi počutili omejeno v komunikaciji, ko so izražali svoje misli, občutenja, želje, potrebe, stališča, vrednote in vse, kar so želeli povedati, vendar je bilo to izražanje jezikovno skromno, nepoglobljeno in površinsko.³⁵

V poznih sedemdesetih letih 20. stoletja je SZJ zaživel na medijskem področju v okviru Zveze društev gluhih in naglušnih Slovenije (ZDGNS) v nekdanji Jugoslaviji. Obenem se je pričel sistematični razvoj SZJ s poučevanjem v okviru tečajev in seminarjev, ki jih je organizirala ZDGNS. Javna zavest o znakovnem jeziku kot jeziku gluhih se je krepila po letu 1980, ko se je na TV Koper pojavila prva oddaja za gluhe. Nekaj let zatem je tudi RTV Slovenija začela posamezne oddaje opremljati s prevodom v SZJ ali v slovenščino v kretnjah.³⁶

30 Jasna Bauman idr., *Stanje slovenskega znakovnega jezika*, 2009, str. 5, in Vlasta Vrtačič, *Vloga tolmača za slovenski znakovni jezik v procesu visokošolskega izobraževanja gluhih*. Nova Gorica: Fakulteta za uporabne družbene študije, 2014, str. 12.

31 Bojana Globačnik, *Slovenski jezik in slovenski znakovni jezik*, *Cogito: strokovno-informativni bilten*, 2000, št. 6, str. 98.

32 Podboršek in Krajnc 2006, str. 13.

33 Učenje govora v povezavi s pisanjem.

34 Kazanje z iztegnjenim prstom, risanje s prstom po zraku, s prsti in rokami oblikovati oziroma posnemati določenih predmetov in njihovega delovanja.

35 Opomba avtorice, ki je uporabnica SZJ.

36 Špela Vintar, Boštjan Jerko in Marjetka Kulovec, *Korpus slovenskega znakovnega jezika*. Ljubljana: *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*, 2012, str. 203.

Velik premik v izobraževanju gluhih in naglušnih je bila uvedba totalne komunikacije,³⁷ ki so jo leta 1986 sprejeli na mednarodnem posvetu o problematiki komunikacije in organizacije gluhih in naglušnih v Ljubljani kot metodo poučevanja gluhih otrok na zahtevo gluhih, pri čemer so izbrali ZJ kot svoj jezik.³⁸ Poučevanje gluhih in naglušnih po načelu totalne komunikacije se je pričelo okrog leta 1990 na Zavodu za usposabljanje slušno in govorno prizadetih v Ljubljani.³⁹ Izdelali so načrt za uvedbo ZJ v vzgojno-izobraževalni sistem gluhih in naglušnih, tako da so izdali knjižico z naslovom *Uvajanje znakovnega jezika v vzgojo, izobraževanje in usposabljanje slušno prizadetih v Sloveniji*. Na podlagi te knjižice so organizirali tečaje, kjer so poučevali osnove ZJ za zavodski kader in starše gluhih otrok z namenom, da si tečajnik pridobi določen obseg znanja ZJ in ga kasneje začne uporabljati v komunikaciji z gluhi in naglušni.⁴⁰ Kasneje so zasnovali še učni načrt za neobvezni (fakultativni) predmet znakovni jezik na predmetni stopnji osemletne osnovne šole znotraj zavoda, ki je veljal do prenove učnega načrta za predmetnike v treh triadah devetletke zavoda in dveh centrov za gluhe. Totalna komunikacija je pri poučevanju gluhih in naglušnih sčasoma izkazala več pomanjkljivosti kot prednosti, pri slednji si je gluhi učenec sicer pridobil celovite informacije, zaradi česar se je počutil enakovrednega pri slišočih vrstnikih, vendar tovrstna komunikacija ni zagotovila dovršene izgradnje in dopolnjevanja jezikovnega sistema, ker se nekatere njegove prvine morda celo kvarijo ali izgubljajo.⁴¹ Totalna komunikacija torej ni nikoli jasno določila pravil z različnimi oblikami komuniciranja z gluhim otrokom⁴² niti ni sledila smernicam sočasnega poučevanja dveh jezikov.⁴³ Gluhi otrok namreč pri učenju ni sam ločil obeh jezikov, tj. ZJ in nacionalnega jezika, kot dva samostojna jezikovna sistema s svojimi slovničnimi značilnostmi, saj ni pridobil osnove prvega jezika po naravni poti in jih ponotranjil v zgodnjem obdobju njegovega življenja, pri čemer naj bi zgradil in utrdil en jezikovni sistem kot prvo orodje komunikacije z okoljem. V tem primeru je čas učenja prvega in enega jezika ključen za uspešen jezikovni razvoj slehernega gluhega otroka, ne glede na uporabo slušnih pripomočkov.

37 Gulati 2003 v Kogovšek, Damjana, *Vloga kulturne identitete v rehabilitaciji gluhih in naglušnih mladostnikov*, Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 2007, str. 23.

Totalna komunikacija je metoda poučevanja gluhih otrok v več jezikovnih modalnostih, kot so avralna (poslušanje), oralna (govor) in manualna (znakovni jezik) komunikacija pri poučevanju gluhih in naglušnih otrok in Evans 1982 v Pfifer, Ajda, *Zgodnji dostop do znakovnega jezika in jezikovna kompetentnost gluhih otrok*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2016, str. 60. V tem primeru gluhi otrok lahko uporablja en način ali kombinacijo načinov komuniciranja glede na svoje komunikacijske zmožnosti v dani situaciji.

38 Bauman idr., 2009, str. 39.

39 Današnji Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana.

40 Podboršek idr., 1990, str. 17.

41 Nicole Kuplenik, Pot k dvojezični šoli na ZGN Ljubljana: Jezik in samopodoba, *Cogito: strokovno-informativni bilten*, 2001, št. 7, str. 23.

42 Pfifer 2016, str. 60–61.

43 Pavlič 2016, str. 47.

V ZGNL se v prilagojenem izobraževalnem programu z enakovrednim izobrazbenim standardom (EIS)⁴⁴ od prvega do devetega razreda osnovne šole poučuje SZJ v okviru predmeta Komunikacija, po nekaj ur na teden. V programu z nižjim izobrazbenim standardom pa tega predmeta ni, čeprav se v njem izobražujejo uporabniki SZJ. Na srednji šoli obstaja predmet SZJ v okviru odprtega kurikuluma (ODK) v programu nižjega poklicnega izobraževanja in srednjega poklicnega in strokovnega izobraževanja ter srednjega poklicno-tehničnega izobraževanja za vsak letnik po eno uro tedensko. Omenjena predmeta sta mnogo premalo za celostni jezikovni razvoj gluhega otroka in mladostnika.⁴⁵ Strokovni svet RS za splošno izobraževanje je leta 2018 sprejel obvezni izbirni predmet Slovenski znakovni jezik na osnovni šoli.

V Centru za sluh in govor Maribor so v preteklosti izvajali le verbotonalno metodo⁴⁶ dela z gluhi in naglušnimi ter osebami s polžkovim vsadkom brez uporabe SZJ. Vendar se je tam pričel SZJ uporabljati v petem razredu osnovne šole v šolskem letu 2012/2013. Pouk je potekal istočasno v slovenskem govorjenem in slovenskem znakovnem jeziku. Tak način dela se je v prilagojenem programu za gluhe in naglušne otroke z enakovrednim izobrazbenim standardom nadaljeval tudi v naslednjih letih. Nekaj let kasneje se je v polovičnem obsegu ur v razred vključil tudi tolmač slovenskega ZJ.⁴⁷

V Portorožu trenutno ni oddelka z gluhi in naglušnimi, praktično so ti vključeni v večinsko osnovno šolo z dodatno strokovno pomočjo za otroke in mladostnike s posebnimi potrebami.

V preteklosti so se z dvojezičnim modelom pri poučevanju gluhih in naglušnih otrok ter z uporabo SZJ edini ukvarjali v ZGNL. Od leta 1995 naprej uporabljajo različne oblike učenja oziroma poučevanja v slovenskem znakovnem jeziku na osnovni šoli. Podoben način dela (sočasnost govorjenega in znakovnega jezika) se je v šolskem letu 2014/2015 pričel izvajati še v prilagojenem programu za gluhe in naglušne predšolske otroke.⁴⁸

V večinski šoli, kjer se šolajo gluhi in naglušni, se izvajajo programi s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo za delo z gluhi in naglušnimi

44 EIS je enak program predmetov z enakim urnim obsegom na enaki ravni kot v večinski šoli, pri čemer je učni načrt posameznega predmeta prilagojen glede na učno potrebo otroka kot so gluhi, naglušni, slepi, slabovidni in podobno.

45 Marjetka Kulovec, Pomen znakovnega jezika v izobraževanju gluhih, *Iz sveta tišine*, 35, 2014, 11–12, str. 11.

46 Nada Hernja idr., *Priročnik za delo z gluhi in naglušnimi otroki*, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2010, str. 68.

Verbotonalna metoda se uporablja predvsem na rehabilitaciji s slušnimi pripomočki. Njen cilj je razvoj optimalnega slušnega polja in dobre govorne komunikacije z različnimi rehabilitacijskimi postopki s pomočjo elektroakustične opreme.

47 Kulovec 2018, str. 35.

48 Simona Ožek Rogič, idr., Koncept umestitve slovenskega znakovnega jezika v slovenski šolski prostor, *Elaborat*, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2019, str. 27–28.

v okviru navodil v učnem procesu, kot so Kurikulum za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke⁴⁹, Prilagojeni izobraževalni program devetletne osnovne šole z nižjim izobrazbenim standardom⁵⁰ in Posebni program vzgoje in izobraževanja⁵¹.

Strokovni svet je sprejel tudi nekaj programov, ki so v celoti prilagojeni za gluhe in naglušne: Prilagojeni program devetletne osnovne šole z enakovrednim izobrazbenim standardom⁵². Decembra 2018 so potrdili učni načrt za izbirni predmet Slovenski znakovni jezik za osnovno šolo, leta 2019 pa so na spletni strani objavili elaborat Koncept umestitve slovenskega ZJ v slovenski šolski prostor.

Zaključek

Z zgodovinskega vidika ni bilo veliko zapisanega o znakovnem jeziku in njegovi rabi pri poučevanju gluhih otrok na Slovenskem. Pred sprejetjem sklepa o prepovedi ZJ v osemdesetih letih 19. stoletja so učitelji lahko poučevali gluhe otroke v ZJ, s čimer so jim zagotovili dobro izobrazbo in splošno poučenost o življenju. Po potrditvi milanskega sklepa sta se izobrazbena raven in razgledanost gluhih močno poslabšali, tako da se v primerjavi z gluхими iz 18. stoletja v večinski slišči družbi kot posamezniki niso več mogli uveljavljati. V Evropi in njenih kolonijah je obveljala oralna metoda, znakovni jezik je bil enostavno izločen iz šolskega sistema in dobil predznak »prepovedan jezik«. Vse to se je dogajalo pri izobraževanju gluhih otrok tudi pri nas. Kljub temu so gluhi otroci komunicirali v tem jeziku še naprej, čeprav so bili kaznovani.⁵³ To je trajalo skoraj sto let, ko je Švedska priznala ZJ kot prvi in naravni jezik gluhih, za njo so to storile še druge evropske države. Uveljavitev ZJ je bila velika prelomnica za skupnost gluhih, saj je bil storjen korak naprej pri uveljavljanju osnovnih človekovih pravic za suvereno in enakopravno funkcioniranje ter dostojno življenje v družbeni sferi.

Pri nas so poslanci na državnem zboru leta 2002 potrdili Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika, ki zagotavlja gluhim uporabnikom SZJ pravico

49 Kurikulum za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke, sprejet na 92. seji Strokovnega sveta RS za splošno izobraževanje, 22. junija 2006, str. 22–25. /https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Sektor-za-predolsko-vzgojo/Programi/kurikulum_prilag_program.pdf (pridobljeno: 23. 8. 2023).

50 Prilagojeni izobraževalni program devetletne osnovne šole z nižjim izobrazbenim standardom. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Izobrazevanje-otrok-s-posebnimi-potrebami/OS/PP_z_NIS.pdf (pridobljeno: 23. 8. 2023).

51 Sklep o posebnem programu vzgoje in izobraževanja za otroke in mladostnike s posebnimi potrebami. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2014-01-0457/sklep-o-posebnem-programu-vzgoje-in-izobrazevanja-za-otroke-in-mladostnike-s-posebnimi-potrebami> (pridobljeno: 24. 8. 2023).

52 https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Izobrazevanje-otrok-s-posebnimi-potrebami/OS/PP_OS_gluhi.pdf (pridobljeno: 23. 8. 2023).

53 Podboršek in Krajnc 2006, str. 16.

do uporabe SZJ na vseh življenjskih področjih, in sicer v javnem⁵⁴ in zasebnem⁵⁵ sektorju, ki jo uresničujejo s tolmači SZJ.⁵⁶

Danes se v treh slovenskih vzgojno-izobraževalnih institucijah⁵⁷ izobražuje manjše število gluhih/naglušnih otrok in mladostnikov, večina pa se šola v večinskih šolah z ustreznimi prilagoditvami. Vzrok za upadanje števila je predvsem medicinski, v zadnjih letih se povečuje uporaba polžkovnega vsadka pri gluhih otrocih v zgodnjem obdobju njihovega življenja, s čimer se sluh delno rekonstruira, zato se ti otroci pogosteje vključijo v večinske šole,⁵⁸ kar močno vpliva na velikost skupnosti gluhih in uporabo SZJ. Obstoječa zakonodaja v šolstvu namreč določa slovenski jezik kot prvi učni jezik na državni ravni, kar pomeni, da se gluhi in naglušni izobražujejo v slovenskem jeziku kot prvem jeziku, ne glede na to, ali so uporabniki SZJ ali ne. V tem primeru lahko razumemo rabo SZJ pri učenju v slovenskem jeziku kot sporazumevalno sredstvo, ne pa kot jezik, zato so poslanci državnega zbora leta 2021 soglasno potrdili novo določbo člena 62. a v Ustavi RS⁵⁹ glede rabe in razvoja znakovnega jezika. Tovrstna določba naj bi dokončno zagotovila uporabnikom SZJ pravico do lastnega jezika in kulture skupnosti gluhih v slovenski družbi, kar pomeni, da naj bi se gluhi učenci in mladostniki izobraževali v znakovnem jeziku kot prvem, naravnem jeziku in se obenem učili o tem jeziku. To priznanje predstavlja velik mejnik v odnosu do SZJ in skupnosti gluhih z vidika večinske družbe.

Viri in literatura

Viri

II. Congresso di Milano 1880, Soria Dei Sordi di Franco Zatini, Ott 23, 2012 in Storia alla pillola, <http://www.storiadeisordi.it/2012/10/23/il-congresso-di-milano-del-1880/> (pridobljeno: 29. 5. 2023).

Kurikulum za vrtce v prilagojenem programu za predšolske otroke. /https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Sektor-za-predsolsko-vzgojo/Programi/kurikulum_prilag_program.pdf (pridobljeno: 23. 8. 2023).

54 Javne institucije (zdravstvo, centri za socialno delo, zavodi za zaposlovanje, zavodi za pokojninsko-invalidsko zavarovanje, upravne enote, davčni uradi, sodišča, policijske postaje in podobno) so dolžne zagotoviti gluhi osebi tolmača znakovnega jezika na njeno zahtevo ali po uradni dolžnosti.

55 V vsakdanjem življenju gluha oseba uveljavlja pravico do tolmača po lastni presoji v obsegu 30 ur letno, šolajoča se gluha oseba pa koristi največ 100 ur na leto zaradi dodatnih potreb, povezanih z izobraževanjem.

56 Bauman idr. 2009 v Kulovec 2018, str. 50.

57 Zavod za gluhe in naglušne v Ljubljani, Center za sluh in govor Maribor ter Center za komunikacijo, sluh in govor Portorož.

58 Marjetka Kulovec in Špela Vintar, Percepcija in razumevanje tolmačenja v slovenski znakovni jezik pri gluhih in naglušnih dijakih. *Jezik in slovstvo*, 61, 2016, št.2, str. 118.

59 Uradni list RS, št. 92/2021.

Prilagojeni izobraževalni program devetletne osnovne šole z nižjim izobrazbenim standardom.

https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Izobrazevanje-otrok-s-posebnimi-potrebami/OS/PP_z_NIS.pdf (pridobljeno: 23. 8. 2023).

Prilagojeni programi devetletne osnovne šole z enakovrednim izobrazbenim standardom. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Izobrazevanje-otrok-s-posebnimi-potrebami/OS/PP_OS_gluhi.pdf (pridobljeno: 24. 8. 2023).

Literatura

Bauman, Jasna, Veronika Ciglar, Darja Holec, Matjaž Juhart, Damjana Sekulič Kogovšek, Stane Košir, Marjetka Kulovec, Martina Ozbič, Petra Rezar, Andreja Žele: *Stanje slovenskega znakovnega jezika* (ur. Jasna Bauman), Ljubljana 2009.

Dvorščak, Dušan: *Šolanje gluhih mladostnikov*. Magistrsko delo, Fakulteta za podiplomski humanistični študij (Institutum Studiorum Humanitatis), Ljubljana 2004.

Globačnik, Bojana: Slovenski jezik in slovenski znakovni jezik, *Cogito, strokovno-informativni bilten*, 2000, št. 6.

Globačnik, Bojana: *Stališča Slovencev do slovenskega znakovnega jezika*. Magistrsko delo. Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana 2001.

Globačnik, Bojana: Izobraževanje gluhih v Sloveniji danes, *80 let organiziranega delovanja odraslih gluhih in naglušnih na Slovenskem* (ur. Aljoša Redžepovič, Matjaž Juhart), Ljubljana 2011.

Hernja, Nada, Alenka Werdonig, Milan Brumec, Sergeja Groegl, Diana Ropert, in Irena Furjan Varžič: *Priročnik za delo z gluhi in naglušnimi otroki*, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2010.

Jakopič, Bogo: Oris zgodovine vzgoje in izobraževanja gluhih v svetu, *Knjižica*, Ljubljana 1998.

Kogovšek, Damjana: *Vloga kulturne identitete v rehabilitaciji gluhih in naglušnih mladostnikov*, Doktorska disertacija, Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2007.

Kocijančič, Gorazd: *Platon, Zbrana dela I*, Celje: Mohorjeva družba. 2004.

Kulovec, Marjetka: *Analiza komunikacije s kretnjami*, Diplomsko delo, Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1994.

Kulovec, Marjetka: Pomen znakovnega jezika v izobraževanju gluhih, *Iz sveta tišine* 35, 2014, št. 11–12.

Kulovec, Marjetka, Vintar, Špela: Percepcija in razumevanje tolmačenja v slovenski znakovni jezik pri gluhih in naglušnih dijakih, *Jezik in slovstvo*, 61, 2016, št. 2.

Kulovec, Marjetka: *Analiza strategij tolmačenja znakovnega jezika v Sloveniji in njihovega vpliva na razumevanje*, Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2018.

- Kuplenik, Nicole,: Pot k dvojezični šoli na ZGN Ljubljana : Jezik in samopodoba, *Cogito, strokovno-informativni bilten*, 2001, št. 7.
- Ožek Rogič, Simona et al., *Koncept umestitve slovenskega znakovnega jezika v slovenski šolski prostor, elaborat*, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2019.
- Pavlič, Matic: *Kako otrok z okvaro sluha usvoji jezik?*, Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, 2016.
- Pfifer, Ajda: *Zgodnji dostop do znakovnega jezika in jezikovna kompetentnost gluhih otrok*, Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2016.
- Podboršek, Ljubica et al: *Uvajanje znakovnega jezika v vzgojo, izobraževanje in usposabljanje slušno prizadetih v Sloveniji* (ur. Neva Ribnikar Kastelic), Ljubljana 1990.
- Podboršek, Ljubica, Krajnc, Katja: *Naučimo se slovenski znakovni jezik 1*, Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne, 2006.
- Prunč, Erich: Izobraževanje gluhih v Sloveniji. *Iz sveta tišine*, 11, 1991, št. 1.
- Skomorochov, Dmitri, al-Badawiyya, Anakhet: *Monastic Sign Language: Benedictine Communication in 11th Century England*, Canterbury: House Blackfeather, 1050.
- Vintar, Špela, Jerko, Boštjan, Kulovec, Marjetka: *Korpus slovenskega znakovnega jezika, Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije : 8. do 12. oktober 2012* (ur. Erjavec, Tomaž in Žganec Gros, Jerneja), Ljubljana, 2012.
- Vrtačič, Vlasta: *Vloga tolmača za slovenski znakovni jezik v procesu visokošolskega izobraževanja gluhih*, Diplomsko delo, Fakulteta za uporabne družbene študije, Nova Gorica: 2014.

Zakonodaja

- Sklep o posebnem programu vzgoje in izobraževanja za otroke in mladostnike s posebnimi potrebami. Uradni list RS, št. 15/14. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2014-01-0457/sklep-o-posebnem-programu-vzgoje-in-izobrazevanja-za-otroke-in-mladostnike-s-posebnimi-potrebami> (pridobljeno: 24. 8. 2023).
- Ustavni zakon o dopolnitvi II. poglavja Ustave Republike Slovenije (UZ62a). Uradni list RS, št. 92/2021. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2021-01-1970?sop=2021-011970/> (pridobljeno: 23. 8. 2023).
- Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika. Uradni list RS, št. 96/02. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1713#> (pridobljeno: 24. 8. 2023).